

А. В. Січко,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки та економічної теорії,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ І ОБ'ЄКТІВ

A.V. Sichko,
PhD in Economics, associate professor of department of international economics and economic theory,
Mykolayiv national University named by V.O.Sukhomlynskyu

У статті досліджено сучасний стан заповідних територій і об'єктів України. Розглянуто перспективи їх розвитку, створення і формування екологічної мережі, природних екокоридорів, розроблено регіональні стратегії природокористування.

The article examines the current state of protected areas and objects of Ukraine. The prospects of their development, creation and establishment of ecological network of natural corridors, developed regional strategies of nature.

Ключові слова: заповідні території, екомережа, екокоридори, біорізноманіття, ландшафти, земельні ресурси.

Key words: protected areas, ecological network, corridors, biodiversity, landscapes and land resources.

ВСТУП

Об'єктивні зміни в суспільному економічному розвитку призвели до необхідності моделювання процесу збереження біорізноманіття і ландшафтів. При цьому слід зазначити, що історичний досвід та сучасна практика свідчать про надзвичайно важливу роль заповідних територій як визначальну умову переходу економіки України на інноваційну модель розвитку і забезпечення сталого розвитку економіки.

Історичні факти свідчать, що ще за часів Київської Русі "заповідались" природні об'єкти (ліси, озера, ріки та ін.), які пильно охоронялись.

У дуже важкий історичний період, у 1883 році, закладено підвалина заповідника "Асканія Нова", а в 1894 році поблизу г. Городище (нині Біловодський район Луганської області) виділено ділянку для заповідника площею 17 га. Наступним заповідним об'єктом стало нерестовище озера Конча (Київ). Аналіз наукових джерел свідчить, що вже у 1930 році в Україні налічувалось 125 пам'яток природи (42 республіканського та 83 місцевого значення). Серед них: лісових — 49, степових — 21, боліт — 10, озер — 4, заплав річок — 4, окремих дерев — 11, садів та парків — 12 [2, с. 31].

Правда, вже у 1951 році велика кількість заповідних територій була ліквідована згідно постанови Ради Міністрів СРСР, хоча в кінці 1960 років ситуація дещо поліпшилась: було створено природні заповідники "Луганський" площею 1575,5 га (1968 р.), "Поліський" площею 20104 га (1968 р.).

Різка зміна пріоритетних напрямів соціальної відповідальності, до яких відносяться економіка, екологія і соціальна політика, активізували розвиток заповідної справи, а результатом чого вже 01.01.2002 року в Україні налічувалось 7010 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 2557,8 тис. га, в тому числі: природних заповідників — 17 (загальна площа 163,7 тис. га), біосферних заповідників — 4 (загальна площа 222,5 тис. га), національних природних парків — 11 (площа 599,8 тис. га), заказників — 2556 (площа 1051,9 тис. га). Розмаїття категорій земель природно-заповідного фонду забезпечило зростання коефіцієнта заповідності до 4,2 %.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної роботи є аналіз сучасного стану заповідних територій в Україні. У статті розглядаються пер-

Таблиця 1. Показники розвитку заповідних територій та об'єктів станови на кінець 2012 року

№ з/п	Область, місто	Кількість об'єктів ПЗФ	Площа об'єктів ПЗФ, га
1.	Вінницька	401	54634,00
2.	Волинська	380	222354,08
3.	Дніпропетровська	149	68773,43
4.	Донецька	112	91759,11
5.	Житомирська	213	135303,93
6.	Закарпатська	456	176352,55
7.	Запорізька	314	121441,15
8.	Івано-Франківська	472	218824,37
9.	Київ	172	14865,94
10.	Київська	187	111766,22
11.	Кіровоградська	207	97304,71
12.	Луганська	158	83852,23
13.	Львівська	347	146784,70
14.	Миколаївська	135	74493,05
15.	Одеська	120	145444,52
16.	Полтавська	384	142426,87
17.	Рівненська	309	172567,52
18.	Севастополь	11	26157,12
19.	Сумська	256	176444,81
20.	Тернопільська	575	122565,09
21.	Харківська	240	72858,11
22.	Херсонська	79	224171,00
23.	Хмельницька	491	306138,30
24.	Черкаська	520	60910,49
25.	Чернівецька	331	103598,30
26.	Чернігівська	656	244665,10
27.	АР Крим (2011 р.)	155	150607,40
	Разом	7830	3567064,10

Примітка: таблиця складена на основі джерела [3].

спективи їх розвитку, зокрема: розробка регіональної стратегії природокористування, формування екологічної мережі, створення природних екокоридорів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Незворотність суспільних процесів, становлення та розвиток природно-заповідного фонду в Україні останнім часом зазнає значних трансформацій. Це пояснюється, насамперед, змінами, що відбуваються в економіці більшості країн світу під впливом глобалізації, об'єднання європейських країн та створення між ними ринкового простору. Крім того, важливим чинником цього є вступ до СОТ, інших міжнародних інституцій, субрегіональні і міжрегіональні форми співробітництва. На сьогодні вже стало зрозуміло практично для всіх теоретиків і практиків, що початок ХХІ століття поставив цілу низку проблем перед людством щодо формування і розвитку заповідних територій як умови збереження біорізноманіття і ландшафтів.

Компоненти біорізноманіття в Україні поширені на площі 60354,9 тис. га. В умовах трансформаційних процесів, які детермінуються людською діяльністю на землі, на початок 2007 році площа сільськогосподарських угідь становила 41,6 млн га, що на 0,4 млн га менше у порівнянні з 1990 роком. У структурі сільськогосподарських угідь орні землі складають 78,1 %, багаторічні насадження — 2,1 %, сіножаті та пасовища — 19,1 % та перелogi — 0,7 %. Щодо питомої ваги орних земель у структурі земельного фонду України, то вона складає майже 54 % або 32,5 млн га.

Наразі існують підстави вважати, що розораність території України є найвищою у світі, якщо брати до уваги, що "розораність Франції складає 34 %, Німеччини — 33 %, Нідерландів та Великобританії — 25 %, США — 18 %, Китаю — 15 %, Японії — 11 %, Росії — 7 %, Бразилії, Австралії та Канади — відповідно 7 %, 6 % і 5 % [1, с. 2]. Саме з цим та через запровадження монокультурності на одних землях пов'язані проблеми збереження біорізноманіття та ландшафтів, оскільки головний ворог природи — це екстенсивний розвиток економіки, що вимагає постійного залучення додаткових ресурсів, у тому числі земельних. До речі, до останнього часу економічний розвиток йшов саме таким шляхом.

У цьому зв'язку України вийшла на новий етап свого розвитку, умовою якого є необхідність подальшого розвитку заповідної справи. Причому, уряд активно декларує свою готовність до розширення заповідних територій та об'єктів.

Свідченням цього є кількісне зростання природно-заповідного фонду в Україні (табл. 1).

Звернемо увагу лише на підсумкову площу територій природно-заповідного фонду, яка дозволяє зробити висновок, що за період 2002—2012 рр. заповідність територій зростає з 4,2 до 5,9 %, тобто збільшилась на 1,7 %.

Важливо відзначити, що у складі приведених об'єктів природно-заповідного фонду перебуває 41 національний природний парк загальною площею 1,082 млн га, що складає третину площі всіх заповідних територій.

Виникає запитання: до якого ж рівня необхідно довести заповідність територій? У цьому зв'язку відзначимо, що Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000—2015 роки передбачено розширити площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду до 10,4 % від загальної площі країни.

Вихід України на світову арену спонукав Кабінет Міністрів України 08.02.2006 р. схвалити концепцію Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи до 2020 року, довівши площі природно-заповідного фонду до 15 % загальної території України.

Основний аргумент досягнення такого показника — стати в один ряд з країнами Західної Європи, в яких нині площа заповідників вже складає 15 %. Для виконання цього завдання передбачається додаткове створення двох природних заповідників орієнтованою площею 13 тис. га, 29 національних природних парків площею понад 490 тис. га, в результаті чого кількість заповідних територій складатиме 7861 одиниць.

Значна увага буде приділена розширенню вже існуючих заповідних територій, а саме: природних заповідників майже на 14 тис. га та біосферних заповідників на 92 тис. га. Це дозволить розширити заповідність територій лише до 12,8 %, решту площі потрібно набирати за рахунок територій місцевого значення.

Концептуальною основою розвитку природно-заповідних територій має стати новітня геополітика держави — природоохоронна. Необхідність її опрацювання зумовлена тим, що сучасна політика заповідної справи, точніше, все те, що за неї видавалось у пореформений період, не виправдала і не могла виправдати себе. У цьо-

му зв'язку необхідно Президенту України, уряду поставити завдання перед керівниками всіх рівнів, щоб у кожній області, районі у найближчі 2—3 роки збільшити кількість природно-заповідних територій та об'єктів до вищенаведених параметрів.

Але розгортання цих процесів ставить перед вченими і практиками низку проблем, розв'язання яких можливе лише на основі вироблення принципово нових стратегічних рішень. Насамперед, необхідно виходити з того, що методологічні підходи наукових досліджень не можна розглядати через одну методологічну "щілину", щоб побудувати одну-єдину модель розвитку заповідних територій в Україні. Це суперечить науковій методології пізнання явищ та процесів у природі та суспільстві. Тут мова йде про те, що "держава як єдиний політичний, правовий суб'єкт, що володіє усім спектром владних повноважень, здатна сформулювати і реалізувати стратегію ефективного розвитку України, спираючись при цьому на активну позицію регіонів" [4, с. 9]. Поряд з окресленням перспектив розвитку держави, зумовлених глобалізацією та інтеграцією, які нині активно розвиваються у світі, починають відбуватися зворотні процеси — процеси регіоналізації, які дозволяють рішуче, послідовно, цілеспрямовано піднімати регіони, як адміністративно-територіальні одиниці, на міжнародній арені, передаючи частини функцій від центральних органів влади на місце.

Власне, у главі 28 "Декларації Ріо", в якій розглядається "місцевий порядок дня XXI століття" відзначається, що досягнення сталого розвитку слід очікувати, насамперед, на локальному рівні, а згодом по мірі залучення місцевої влади у загальний процес, програма вийде на національний рівень, і нарешті участь всіх країн світу забезпечить глобальний рівень, що відповідає відомому лозунгу "Дій локально — думай глобально".

Перехід до ефективних моделей управління розвитком територій регіону починає набувати важливого значення в реалізації соціально-економічних, екологічних і політичних реформ. Власне, стратегія розвитку заповідних територій в Україні передбачає визначення "шляхів і засобів досягнення мети сталого розвитку, які мають бути індивідуальними, тобто такими, що враховують специфічні особливості як загальнонаціонального господарського утворення, так і окремих його частин (регіонів), йдеться про спрямування заходів регіональної політики на збалансованість екологічного, соціального і економічного розвитку, необхідність поглибленого аналізу і якнайповнішого використання надбань трудових і природних ресурсів, виробничу культуру, досвід, традиції" [5].

Фундаментальним концептом необхідності розробки стратегій розвитку регіонів України є Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку" [6], постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року" [7].

Як зауважили Лендьял М., Винницький Б., Ратейкак Ю. [8, с. 41], "ключовим моментом формування стратегій, орієнтованих на регіоналізацію, є координація й узгод-

ження дій всіх суб'єктів регіонального планування: компаній і влади всіх рівнів і об'єднання всіх необхідних для стратегічного планування позицій на основі достовірної інформації про їх наміри. В ідеальному варіанті регіональна стратегія має бути взаємовигідним договором, що підписується всіма його учасниками, які переймають тим самим на себе зобов'язання щодо його виконання". Загалом же цю тезу А. Панарін [9, с. 129—145] розвинув наступним чином (дослівно): "К счастью, цивилизация меняет парадигму своего развития. Былые преимущества массового конвейерного производства, стандартизации, унификации утрачиваются ... поставит себя на службу может только такая "многоукладная" цивилизация, где макромасштабные формы деятельности уживаются с активностью микрогрупп и свободных гражданских инициатив во всех областях жизни. Гигантомания духовного производства, как и гигантомания материального, несовместима с императивами современной культуры, обращенной не к анонимной "массе", а к личности, самоопределяющейся в условиях свободного выбора. Законом жизни становится ... возрастание автономии гражданского общества по отношению к государству, провинций по отношению к центру".

Усе це ще раз переконало свідчить, що в системі державного управління соціальними, економічними та іншими процесами все більшого поширення набуває державна регіональна політика. До речі, проблематиці формування державної регіональної політики присвячені роботи таких дослідників, як М.Г. Чумаченко, М.І. Долішній, в яких вони визначили основні особливості розвитку регіонів, визначили нові функції регіонального самоуправління в системі міжрегіональних зв'язків і відносин тощо. Ключовим при цьому є те, що "сучасні тенденції розвитку регіонів відображають загальносистемні зміни в державі" [9, с. 116].

Зважаючи на це, стратегічну лінію управління заповідними територіями і об'єктами слід розглядати у контексті регіональних та місцевих інтересів. Тому в якості об'єкта дослідження, присвяченого розв'язанню проблем підвищення ефективності природно-заповідних територій і об'єктів, визначено Чорноморський регіон, куди входять Миколаївська, Одеська і Херсонська області, які за своїми ознаками мають ту спільність, що забезпечуючи високий потенційний рівень репрезентативності ландшафтних та біотичних комплексів, їх компонентів, ценозів і популяцій, знаходяться під загрозою деградації, внаслідок суцільного розорювання степів та втрати видів флори і фауни, забруднення вод господарськими, комунальними, промисловими стоками і поверхневими степами з оброблюваних у сільському господарстві земель.

Наприклад, якщо розораність території України в середньому складає, як вже згадувалось, майже 54 %, то у Миколаївській області цей показник складає 69,3 %, що стало причиною порушення екологічно збалансованого співвідношення площ орних земель, сіножатей та полів. Причому спостерігається чітка тенденція розширення площі орних земель. Так, за період з 2008 по 2012 роки площа ріллі в Україні зросла майже на 6,5 тис. га, або 0,3 %. В результаті цього щорічні втрати родючого шару ґрунту від ерозії і дефляції складають 13,5 млн т, втрати гумусу — 0,5 млн т, а втрати рухо-

мих форм поживних речовин відповідно складають: азоту — 269,2 т, фосфору — 1009,5 і калію — 2019,0 т [12, с. 83—86]. Крім того, ерозія ґрунтів є основним і найбільш небезпечним дестабілізуючим фактором екологічної ситуації в ландшафтах — це забруднення та замулення річок, лиманів, ставків, струмків, посилюється евтрофікація водойм та ін.

Аналогічна ситуація спостерігається і в Херсонській та Одеській областях. Наприклад, в Одеській області, площа якої складає 33,3 тис. км², сільськогосподарська освоєність території складає понад 75 %, а розораність території — понад 60 %, в результаті чого суттєво активізувалась дестабілізація екосистем, зменшення біорізноманіття, зумовленого монокультурністю посівних площ, що формує низьку "конкурентоздатність" екосистем щодо забезпечення їх сталого розвитку.

Одним з механізмів розв'язання згадуваної проблеми, який визначає взаємодію економіки та екології, є формування екологічної мережі, яка являє собою "єдину територіальну систему, що включає ділянки природних ландшафтів, які підлягають особливій охороні і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України, і є частиною структурних територіальних елементів екологічної мережі — природних регіонів, природних коридорів, буферних зон" [13].

Звернемо увагу ще на такий важливий момент, як те, що значна частина екосистем, про які йдеться, виконують роль специфічного екокоридору вздовж північного кордону Чорного моря і служать унікальними місцями для зимівлі і годівлі мільйонів водоплавних птахів під час щорічних їх міграцій між північною частиною Європи та Африканського континенту. Причому приморські території, водно-болотні угіддя і степові ділянки "підтримують" існування більш ніж 100 видів, занесених до "Червоної книги України" і "Червоного списку Міжнародного союзу збереження природи" [10], "п'ятнадцять з двадцяти семи видів птахів, які знаходяться під загрозою в Європі, зупиняються або гніздяться у водноболотних угіддях, включаючи більшу частину світових популяцій білого пелікана та червонозобової казарки та 60 % світової популяції грьзовика" [11, с. 78—79]. Для досягнення поставленої мети, Україна приєдналася до Угоди про збереження афроєвразійських перелітних водоплавних птахів, підписавши у 1993 році Одеську декларацію міністрів охорони навколишнього середовища Чорноморських країн, а в 1996 році було ратифіковано шістьма прибережними державами Чорноморського басейну Стратегічний план для відновлення і охорони Чорного моря.

ВИСНОВКИ

Отже, для України, виходячи з розширеного уявлення про регіональну політику захисту біорізноманіття і ландшафтів, впливає необхідність формування нових методологічних підходів до просторової організації територій, яка б гармонізувала відносини людини з навколишнім середовищем, оптимізацію і розвиток системи

територій та об'єктів природно-заповідного фонду, створення природних екологічних коридорів та формування екологічної мережі.

Література:

1. Будніков Є. Відкриття ринку земель та розвиток Державного земельного банку // Землевпорядний вісник. — 2012. — № 11. — С. 2—5.
2. Заповідна справа в Україні: навчальний посібник / За заг. ред. М.Д.Гродзинського, М.П.Стеценка. — К.: 2003. — 306 с.
3. Формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідної справи в Україні / авт. колектив: М.Томахін, В.Канцурак, І.Іваненко та ін. // Землевпорядний вісник. — 2012. — № 3. — С. 23—29.
4. Долішній М. І. Вплив глобалізації на формування регіональної політики України // Вісник академії екологічних наук України. — 2002. — № 1. — С. 9—12.
5. Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку на 2003—2015 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634.
6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку від 29.07.2002 р. № 224. Нормативний документ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України (наказ).
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року від 21 липня 2006 р. № 1001. Постанова Кабінету Міністрів України // Офіційний вісник України від 09.08.2006. — № 30. — С. 36. — Ст. 2132.
8. Ледьєл М., Винницький Б., Ратейчак Ю. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні. — К.: Вид-во "К. І. С.", 2007. — С. 41.
9. Кузьменко Л.М. Функционирование предприятий госсектора в регионе // Вісник академії екологічних наук України. — 2002. — № 1. — С. 116—119.
10. Збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському коридорі. Проект Всесвітнього екологічного фонду — світового банку // Міністерство екології та природних ресурсів України. — Київ, 2002.
11. Третяк А.М., Дручак В.М. Розвиток еколого-безпечного землекористування в зоні Азово-Чорноморського узбережжя // Проблеми та шляхи оптимізації економічних та екологічних взаємовідносин у сталому розвитку Причорноморського регіону: Матеріали наукового зібрання, присвяченого пам'яті В.І. Вернадського. — Т. 1. Вип. 1. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. — 140 с.
12. Мась А.Ю. Аналіз екологічного стану земельного фонду Миколаївської області: матеріали наукового зібрання, присвяченого пам'яті В.І. Вернадського. — Т. 1. Вип. 1. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. — 140 с. — С. 83—86.
13. Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000—2015 роки. Закон України від 21 вересня 2000 року № 1989-III.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2013 р.